

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره سوم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۰

چالش‌های آموزش مطالعات اجتماعی در دوران کرونا از نگاه دانش آموزان

احمد عباسی دره بیدی^۱

ارسال: ۱۳۹۹/۱۲/۱۵

پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۲۵

چکیده

هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی چالش‌های آموزش مطالعات اجتماعی در دوران کرونا از دیدگاه دانش آموزان است. روش پژوهش کیفی با رویکرد پدیدارشناسانه است. اطلاعات از طریق مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات به شیوه تحلیل محتوای تفسیری انجام شد. جامعه آماری کلیه دانش آموزان متوسط اول شهر نجف‌آباد هستند که در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ مشغول به تحصیل بوده‌اند و با شیوه نظری، با توجه به اشباع داده‌ها به صورت هدفمند ۲۰ نفر از آنان نمونه‌گیری و مورد مصاحبه‌ها قرار گرفتند. نتایج حاصل از تجزیه تحلیل داده‌ها نشان داد که مهم‌ترین چالش‌های آموزش مطالعات در دوران کرونا از نگاه دانش آموزان عبارت‌اند از؛ چالش‌های تدریس از طریق شبکه‌ها (۱۰ زیر مضمون)، چالش‌های مربوط به سنجش و ارزیابی (۵ زیر مضمون)، چالش‌های مربوط به معلمان و سواد رسانه‌ای و مجازی آنان (۵ زیر مضمون)، چالش‌های مربوط به دانش آموزان (۵ زیر مضمون)، چالش‌های مربوط به خانواده (۵ زیر مضمون) هستند که باعث کاهش یادگیری و کیفیت آموزش مطالعات اجتماعی شده و لازم است تا در این رابطه شیوه‌های بهتر و راهکارهای مناسبی اندیشیده شود.

واژگان کلیدی: مطالعات اجتماعی، آموزش مجازی، دانش آموزان، دوران کرونا.

۱ - کارشناس ارشد شیعه‌شناسی با گرایش جامعه‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، دبیر دبیرستان شهرستان نجف‌آباد، اصفهان a.abbasi.d2020@gmail.com

مقدمه

مطالعات اجتماعی به عنوان یکی از دروس مهم در دوره متوسطه اول است که از تعامل انسان با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی، طبیعی و اقتصادی زندگی انسان در گذشته، حال و آینده بحث می‌کند و بر محور کنش متقابل انسان‌ها با یکدیگر و با محیطی که در آن به سر می‌برند، صحبت می‌کند (فلاحیان و پرتوی مقدم، ۱۳۹۲). دانش‌آموزان با فراگیری مفاهیم و آموزش‌های این درس یاد می‌گیرند که چگونه در خانواده، محله، محیط‌های بزرگ‌تر مانند مدرسه، محله، شهر و کشور زندگی کنند.

محققان و صاحب‌نظران، همگی بر این نکته اتفاق نظر دارند که مهم‌ترین سرمایه‌ی هر کشور، نیروهای متخصص و کاردان آن کشور است (فرخ مهر، ۱۳۸۸: ۴۴)، داشتن و بهره‌مندی از نیروهای متخصص مرهون تعلیم و تربیت شایسته یا همان آموزش و پرورش صحیح است. در نظام اسلامی کوشش در جهت تشخیص و شناسایی نیازهای جامعه در همه زمینه‌ها و کسب دانش و آگاهی‌های لازم و انجام دیگر مقدمات به‌منظور رفع این نیازها، چنان اهمیتی دارد که از آن به‌صورت تکلیف شرعی نام برده می‌شود (حسینی، ۱۳۷۳: ۳۳).

اکنون که در عصر حاضر تغییرات و تحولات شتابنده شده است، در چنین فضایی لازم است تا سیستم‌ها و نهادهای مختلف و از جمله نهادهای آموزشی آمادگی رویارویی با تغییرات را داشته باشند و خود را با تحولات هماهنگ سازند (دوماس و هانچین، ۲۰۱۰).

شیوع ناگهانی ویروس کووید-۱۹، سیستم‌های بهداشتی درمانی، تجاری اقتصادی، فرهنگی اجتماعی دنیا را با چالش‌های متعددی روبرو کرد، اما سایر حوزه‌ها از جمله حوزه تعلیم و تربیت و نظام فرهنگی آموزشی را نیز تحت تأثیر خود قرار داد (Mian & Khan, 2020: 100). با شروع بیماری کرونا در سراسر جهان، پروتکل‌های بهداشتی بر رعایت فاصله‌گذاری فیزیکی تأکید کردند (Sajed & Amgain, 2020: 3). در این راستا در بسیاری از کشورها از جمله در کشور ما، برای کاهش شیوع ویروس کرونا آموزش‌های حضوری در مدارس و دانشگاه‌ها تعطیل شد (Viner et al, 2020: 398) و آموزش جایگزین یا همان آموزش مجازی برای ادامه روند تحصیل دانش‌آموزان و

دانشجویان ارائه و دنبال گردید. این امر به دلیل حفظ رعایت فاصله فیزیکی و جلوگیری از شیوع و همه‌گیری ویروس کووید-۱۹ انجام شد.

این در حالی است که دانش‌آموزان در کلاس‌های حضوری و با حضور در کنار یکدیگر اغلب یادگیری مشارکتی و حمایت از همدیگر را داشته، اما این حمایت در آموزش مجازی به حداقل ممکن کاهش یافته است. به‌علاوه در کلاس‌های آنلاین نقش معلمان، و راهبردهای تدریس معلمان تغییر کرده و دانش‌آموزان لازم است خودشان را با این تغییرات سازگار کنند (Gagne & Walters, 2009). این مشکلات سطح استرس و اضطراب تحصیلی یادگیرندگان را بالا می‌برد. استرس و اضطراب می‌تواند سیستم ایمنی بدن را ضعیف کرده و افراد را در مقابل بیماری‌های مختلف آسیب‌پذیر سازد (علیپور و همکاران، ۱۳۹۸).

دانش‌آموزان به‌عنوان نیروهای آینده‌ساز جامعه دارای نیازها و خصوصیات منحصر به خود هستند که بیشتر آن‌ها از طریق آموزش حضوری و حضور آنان در مدرسه و در میان همکلاسی‌ها رشد می‌یابد. توجه به هر یک از خصوصیات فوق جهت رشد و توسعه قابلیت‌های وجودی کودکان ضروری است و از اهمیتی دوجندان برخوردار است. درواقع زیربنای توسعه هر کشوری از طریق آموزش و پرورش آن کشور نهاده می‌شود که ستون‌های اصلی آن را باید در آموزش دوران تحصیل و قرار گرفتن در محیط تحصیل در کنار همسالان جستجو کرد. این اهمیت به اندازه‌ای است که بی‌توجهی به آن، آثار زیان‌باری را در ابعاد مختلف بر پیکره پیشرفت و تعالی جوامع برجای می‌گذارد (Raccanello et al, 2019: 452). با این‌وجود به خاطر شرایط پیش‌آمده و شیوع بیماری کرونا و حفظ فاصله فیزیکی به‌عنوان یک راه‌حل مهم در پیشگیری از گسترش این بیماری، مدارس تعطیل و آموزش‌ها از طریق فضای مجازی دنبال گردید. بنابراین از مشکلاتی که در شرایط شیوع کرونا، به دلیل تعطیلی مدارس، برای کودکان و نوجوانان به وجود آمده است، مشکلات آموزشی است. در شرایط قرنطینه کلاس‌های درس به‌صورت آنلاین برگزار می‌شوند. این در حالی است که همه دانش‌آموزان به اینترنت دسترسی ندارند، کاهش زمان آموزش و کیفیت نامناسب خدمات آموزش آنلاین و نابرابری در استفاده از فرصت‌های آموزشی، عملکرد تحصیلی یادگیرندگان را کاهش داده است (ابوالمعالی حسینی، ۱۳۹۹: ۱۵۷).

همان‌طور که اندیشمندان یادگیری بیان داشته‌اند، هدف اصلی آموزش ایجاد یادگیری در دانش آموزان است و این امر با تدریس مناسب پدید می‌آید. تدریس منظومه‌ای مرتب، منظم، هدف‌دار و از پیش طراحی شده است که هدف آن ایجاد شرایط مطلوب برای یادگیری است و در یک تعامل میان معلم و فراگیر جریان دارد. به‌گونه‌ای که رفتار و عمل معلم در فعالیت و اعمال شاگردان اثر می‌گذارد و آموزش در یک فرآیند و جریان دوطرفه اتفاق می‌افتد (سیف، ۱۳۹۵). اما با فراگیری بیماری کرونا و اجبار به آموزش از طریق فضای مجازی، آموزش درس مطالعات با چالش‌های فراوانی روبرو گردید. دانش آموزان به‌عنوان مخاطبان اصلی یادگیری و کسانی که قرار است از طریق آموزش و فراگیری درس مطالعات اجتماعی با حقوق و مسئولیت‌های خود در جامعه آشنا شوند و مهارت‌های پایه و لازم در حل مسائل و دگرگون کردن شرایط برای رسیدن به اهداف خود و آرمان‌های جامعه را فراگیرند (فلاحیان و همکاران، ۱۳۸۷) با مسائل و مشکلات زیادی در یادگیری این درس روبرو شدند که لازم است شناسایی گردند. به همین دلیل، مسئله اصلی پژوهش این است که مهم‌ترین چالش‌های آموزش مطالعات اجتماعی در دوران کرونا از نگاه دانش‌آموزان چیست؟

پیشینه پژوهش

با توجه به نتایج تحقیقات و نظریه‌های مختلف پیرامون یادگیری و آموزش مبنی بر مشارکت دانش آموزان در حین تدریس و فعال بودن آن‌ها، باید گفت که یادگیری در همه ابعاد ذهنی، روحی-روانی، عاطفی و حرکتی در زمانی اتفاق می‌افتد که دانش‌آموزان در کنار یکدیگر بوده و بتوانند در گروه مسئله را کشف کنند و از پی بردن به پاسخ لذت ببرند. اصولاً یادگیری در تعامل با دیگران و گروه رخ می‌دهد. در این روش انگیزه دانش‌آموزان زیاد است و خود را شریک و بنیان‌گذار فعالیت‌ها در روند پی بردن به پاسخ می‌دانند. چراکه پس از تحلیل دقیق موضوع به یادگیری عمیق‌تری دست می‌یابند و این روش می‌تواند قوه تفکر، تعقل، حل مسئله و خلاقیت آن‌ها را توسعه بخشد. آن‌ها در عین اینکه هویت علمی خود را باز یافته و رشد می‌دهند، در زمینه‌های اجتماعی و ارتباطی مهارت پیدا کرده و با مشارکت آن‌ها، انرژی ذهنی-روانی‌شان به کار گرفته شده و احساس مؤثرتری خواهند داشت (کیوانفر، ۱۳۸۲) و

بخصوص در درس مطالعات که هدفی جز آموزش این نکات ندارد، ولی در آموزش مجازی این امور با چالش‌های فراوانی روبرو خواهند گردید.

درس مطالعات اجتماعی از دروس مهم دوره آموزش عمومی است که همواره مورد توجه بوده و پیرامون آن پژوهش‌ها و تحقیقات فراوانی چه در زمان آموزش حضوری و چه هنگام آموزش مجازی انجام شده است که به برخی از مهم‌ترین آن‌ها در ادامه اشاره می‌گردد؛

- از جمله کتب شیوه‌های آموزش درس مطالعات اجتماعی می‌توان به کتاب "آموزش مطالعات اجتماعی ویژه دانشجویان علوم تربیتی" (کریمی منش و همکاران، ۱۳۹۴) و کتاب «آموزش مطالعات اجتماعی» (فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۱) اشاره نمود که به فراخور موضوع به بررسی نحوه تدریس و آموزش این درس پرداخته‌اند. علاوه بر کتب نامبرده تحقیقات زیادی نیز در این زمینه و مخصوصاً چالش‌های آموزش مجازی به صورت کلی انجام شده است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: پژوهش تقی‌زاده و همکاران (۱۳۹۹) با عنوان "مطالعه تطبیقی چالش‌ها و فرصت‌های آموزش عالی در دوران پاندمی کرونا در ایران و جهان" که به روش کیفی موضوع را بررسی نمودند، نشان داد که چالش‌ها و فرصت‌ها، دو لبه متفاوت تأثیر کرونا بر آموزش عالی هستند. قراری و همکاران (۱۳۹۹) نیز در تحقیقی به بررسی آسیب‌ها و چالش‌های شیوع کرونا بر آموزش پرداختند و دریافتند هرچند که آموزش آنلاین یک نیاز آنی در فرایند یادگیری-یاددهی بوده و دارای فواید زیادی است لکن پیشنهاد راهکارهای مدیریتی و اجرایی برای رفع آسیب‌ها و چالش‌های حاصل از آن می‌تواند زیربنای روشی غنی برای آموزش در دوران بیماری کرونا و پساکرونا ایجاد نماید.

محمدی و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای تحت عنوان "واکاوی تجارب والدین دانش‌آموزان دوره اول ابتدایی از چالش‌های آموزش مجازی با شبکه‌های اجتماعی در زمان شیوع ویروس کرونا"، با استفاده از مصاحبه و با روش کلایزری و تحلیل مضمون، محاسن و معایب آموزش مجازی در شبکه‌های اجتماعی را در پنج مقوله آموزشی (محاسن: جلوگیری از عقب‌ماندگی تحصیلی و ایجاد فرصت خلاقیت؛ معایب: عدم تمایل به انجام تکالیف کلاسی و کاهش پایبندی به مقررات نظم و انضباط کلاسی)، اجتماعی (محاسن: آزادی عمل دانش‌آموزان و نظارت بیشتر والدین؛ معایب: حذف

فعالیت گروهی و تنبلی و حواس پرتی دانش‌آموزان)، فرهنگی (محاسن ورود آموزش مجازی به عرصه نظام تعلیم و تربیت و ایجاد تجربه جدید؛ معایب: حذف کاریزمای حضور معلم و خستگی و بی‌حوصلگی برخی از والدین)، اقتصادی (محاسن کاهش هزینه ایاب‌وذهاب و صرفه‌جویی در زمان ایاب‌وذهاب؛ معایب: وقت‌گذاری جهت آموزش‌های تکمیلی و هزینه تهیه سخت‌افزار لازم) و فنی (ارتقاء سواد رسانه‌ای والدین به عنوان حسن؛ معایب: عدم جذابیت بصری ویدئوها و عدم تسلط به فن‌آوری اطلاعات) طبقه‌بندی کردند.

در پژوهش ابوالمعالی حسینی (۱۳۹۹) با عنوان "پیامدهای روانشناختی و آموزشی بیماری کرونا در دانش‌آموزان و راهکارهای مقابله با آن‌ها" که از روش توصیفی-تحلیلی استفاده کرد، به این نتیجه دست یافت که دانش‌آموزان در نتیجه بیماری کرونا و قرنطینه، در بعد فردی مشکلات روان‌شناختی مانند اضطراب، افسردگی، اختلال استرس پس از آسیب، استرس، ناکامی، ترس، خشم، احساس تنهایی و بی‌حوصلگی را تجربه کرده‌اند. در بعد بین فردی، دانش‌آموزان با مشکلاتی مانند مشکل در ارتباط با اعضاء خانواده، محدودیت ارتباطی با دوستان و معلمان، حمایت‌های اجتماعی ناکافی، کاهش درآمد خانواده را تجربه کرده‌اند. در بعد آموزشی نیز مشکلاتی، مانند حضور شناختی و اجتماعی ضعیف دانش‌آموزان در فرآیند آموزش آنلاین، افزایش بار شناختی، ضعف انگیزه، مشکلاتی در مدیریت زمان، و نگرانی از ارزشیابی شناسایی شد.

میرزایی (۱۳۹۸) در تحقیق کیفی خود با عنوان "راهبردهای تدریس مؤثر در آموزش مطالعات اجتماعی" به بررسی انواع روش‌های سنتی و جدید تدریس پرداخته است و اهمیت راهبرد رویدادهای جاری در آموزش مطالعات اجتماعی، چگونگی استفاده از آن در آموزش این درس و ملاک‌های اداره بحث و گفتگو درباره رویدادهای جاری را مشخص می‌کند. فزونی شره جینی و همکاران (۱۳۹۵) نیز به بررسی چالش‌های برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در تربیت شهروندی - اجتماعی بر اساس مدل تایلر پرداخته‌اند. نتایج تحقیقات آن‌ها نشان داد که در عنصر «هدف‌ها»، مقوله ناتوانی هدف‌های تربیت شهروندی در برقراری ارتباط مؤثر بین مدرسه و مؤسسات بیرون از مدرسه؛ در عنصر «محتوا»، بی‌توجهی به تلفیق مفاهیم و مهارت‌های

شهروندی در حوزه‌های مختلف یادگیری؛ در عنصر «فعالیت‌های یاددهی یادگیری»، عدم اجرای فعالیت‌های مناسب و در عنصر «ارزشیابی»، عدم توجه به خلاقیت و نوآوری فراگیران؛ بالاترین اولویت را در بین چالش‌های مطرح‌شده به خود اختصاص داده‌اند. در همین راستا، ام سی کوی^۱ (۲۰۱۷) شیوه‌های تدریس مطالعات اجتماعی را بررسی و انواع مختلف روش‌های فعال و غیرفعال را معرفی نموده است. یانگ^۲ (۲۰۲۰) در پژوهشی فراتر از درس مطالعات اجتماعی تحت عنوان "بررسی امکانات تجربی یادگیری آنلاین"، آموزش‌های آنلاین و امکانات آن در دوران آموزش مجازی و کرونا را بررسی کرده‌اند.

همان‌طور که مشخص گردید اگرچه تحقیقات متعددی تاکنون در رابطه با مبانی، مفاهیم، آموزش و یادگیری درس مطالعات اجتماعی انجام‌شده است، اما کمتر پژوهشی به بررسی چالش‌های آموزش مطالعات اجتماعی با همه‌گیری کرونا پرداخته است. بنابراین، پژوهش حاضر سعی دارد تا به بررسی چالش‌های آموزش و یادگیری مطالعات اجتماعی در دوران کرونا از نگاه دانش‌آموزان بپردازد.

روش پژوهش

این پژوهش به صورت کیفی و بر اساس هدف، از نوع توسعه‌ای و بر مبنای ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است؛ از آنجاکه محقق به دنبال استخراج اطلاعات از طریق تعامل با افراد و درک نحوه تفسیر آن‌ها از موضوع است فلسفه حاکم بر این تحقیق تفسیری و پدیدارشناسانه است. رویکرد تحقیق استقرائی بوده و گردآوری اطلاعات در بخش توصیفی از طریق روش کتابخانه‌ای و با تکیه بر اسناد و منابع مکتوب و اینترنتی و در بخش تحلیلی با روش پیمایشی و با استفاده از مصاحبه نیمه ساختاریافته شکل گرفته است. به طوری که در مصاحبه از فرد پرسیده می‌شد؛ «با توجه به شیوع کرونا و

۱-McCoy

۲-Yang

استفاده از آموزش مجازی، مهم‌ترین چالش‌هایی که در یادگیری درس مطالعات اجتماعی با آن روبرو بوده‌اید، کدام‌اند؟»^۱

نمونه آماری گروه کوچکی از جامعه است که برای مشاهده و تجزیه تحلیل انتخاب شده‌اند (بست، ۱۳۷۴: ۲۴). تعداد نمونه در روش مصاحبه میزان مشخصی ندارد و تعداد افراد مورد مصاحبه، به عبارت دیگر، حجم نمونه به اشباع نظری^۲ سؤالات مورد بررسی بستگی دارد، به این ترتیب که هرگاه محقق به این نتیجه برسد که پاسخ‌های داده شده و یا مصاحبه‌های انجام شده با افراد مطلع به اندازه‌ای به همدیگر شباهت دارند که منجر به تکراری شدن پاسخ‌ها و یا مصاحبه‌ها شده و داده‌های جدیدی در آن‌ها وجود ندارد، تعداد مصاحبه‌ها را کافی دانسته و دست از مصاحبه می‌کشد (محمدپور و رضایی، ۱۳۸۷: ۶). اشباع نظری معیاری است برای تعیین نمونه‌ها که بر اساس آن محقق تا جایی مصاحبه‌ها را ادامه می‌دهد که پاسخ به سؤال‌های عمده تحقیق اشباع شده یا داده‌های جدیدی در فرآیند گردآوری داده‌ها تولید نشود (محمدپور، ۱۳۹۰: ۳۳۳). بنابراین تعداد نمونه مورد مصاحبه بر اساس اصل اشباع^۳ در حجم نمونه در نظر گرفته شد (گلاسر و استراوس^۴، ۱۹۶۷؛ استراوس و کوربین^۵، ۱۹۹۸). در این پژوهش با انجام ۲۰ مصاحبه نیمه ساختاریافته با دانش‌آموزان مقطع متوسطه اول، اشباع نظری مدنظر حاصل گشت. به نحوی که مصاحبه با دانش‌آموزان آن‌قدر ادامه یافت که دیگر پاسخ‌های جدیدی به دست نیامد و پاسخ‌ها در حال تکرار شدن بود.

قبل از انجام مصاحبه‌ها شرکت‌کنندگان با هدف مطالعه آشنا شدند و رضایت آن‌ها برای ضبط صدا اخذ شد و مصاحبه‌ها از طریق فضای مجازی با رعایت سکوت و آرامش لازم انجام شد. مصاحبه‌ها بین ۲۵ تا ۴۰ دقیقه به طول انجامید. برای اعتبار سال و سؤال‌های مصاحبه از نظر اساتید صاحب نظر استفاده شد و برای اطمینان از دقت کار

۱- انتخاب نفر اول برای مصاحبه فردی بود که نسبت به زمان حضوری با افت تحصیلی و مسائل و مشکلات فراوانی مواجه گردیده بود.

۲- Theoretical saturation

۳- Saturation

۴- Glaser & Strauss

۵- Strauss & Corbin

از روش مطالعه مکرر، خلاصه‌سازی، مقایسه داده‌ها و دسته‌بندی اطلاعات از همان شروع مصاحبه‌ها استفاده گردید.

یافته‌ها

تعداد افراد شرکت‌کننده در پژوهش ۲۰ نفر از دانش‌آموزان متوسط اول مدارس شهرستان نجف‌آباد اصفهان (۵ نفر کلاس هفتم، ۶ نفر کلاس هشتم و ۹ نفر کلاس نهم) بودند که در مقطع متوسطه تحصیل می‌کردند.

نتایج حاصل از مصاحبه‌ها و تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که آموزش درس مطالعات اجتماعی در دوران کرونا و به واسطه پیگیری آموزش‌ها از طریق آموزش مجازی، چالش‌های فراوانی را برای دانش‌آموزان به همراه داشته است که مهم‌ترین آن‌ها؛ چالش‌های تدریس از طریق شبکه‌ها، چالش‌های مربوط به سنجش و ارزیابی، چالش‌های مربوط به معلمان و سواد رسانه‌ای و مجازی آنان، چالش‌های مربوط به دانش‌آموزان و چالش‌های مربوط به خانواده هستند که در ادامه به صورت مفصل‌تری این موارد بررسی و تبیین می‌گردد.

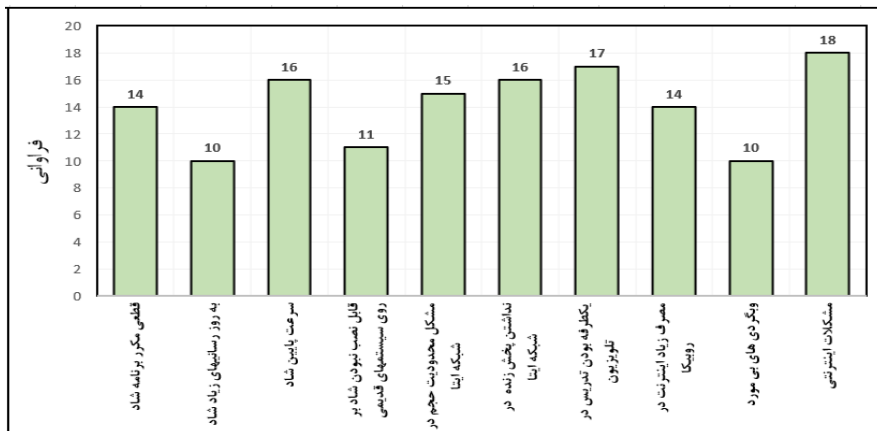
الف) چالش‌های مربوط به تدریس از طریق شبکه‌های مجازی

با غیرحضور شدن آموزش‌ها پس از فراگیری کرونا دانش‌آموزان با چالش‌های متعددی در فراگیری درس‌ها روبرو شدند. مهم‌ترین چالش‌هایی که در یادگیری درس مطالعات از طریق شبکه‌های آموزش مجازی با آن روبرو بودند در مواردی همچون؛ مسائل و مشکلات پیرامون برنامه شاد، سایر پیام‌رسان‌ها و مسائل و مشکلات مربوط به ابزارهای مورد استفاده برای آموزش مجازی بود که برای دانش‌آموزان و آموزش در فضای مجازی پدید آمده است و شامل؛ قطعی مکرر برنامه شاد، بروز رسانی‌های زیاد آن، سرعت پایین شاد و قابل نصب نبودن بر سیستم‌های قدیمی، مشکل محدودیت حجم در شبکه ای‌تا و نداشتن پخش زنده، یک‌طرفه بودن تدریس در تلویزیون، مصرف زیاد اینترنت در روبیکا، وب‌گردی‌های بی‌مورد، مشکلات اینترنتی جمع‌بندی گردید که این چالش‌ها عمدتاً در تمام درس‌ها مشترک بوده و برای مطالعات اجتماعی نیز قابل بیان بوده است.

۱۸ نفر از دانش‌آموزان معتقد بودند که درس مطالعات اجتماعی از طریق مشارکت و تعامل معلم با دانش‌آموزان و بالعکس به خوبی فرا گرفته می‌شود و این امر در آموزش مجازی اتفاق نمی‌افتد و شبکه ملی شاد که به‌عنوان یک شبکه مشخص و ملی برای آموزش با قابلیت‌های فراوان تعریف شده است، واقع توانایی لازم را ندارد. «در رابطه با پیام‌رسان شاد و انجام تدریس در آن لازم است این نکته را بیان کنم که این پیام‌رسان قابلیت ساپورت از این همه مخاطب را ندارد و وقتی که ساعت ۹ صبح می‌شود و همه دانش‌آموزان و معلمان قرار است از آن استفاده کنند، دیگر بالا نمی‌آید» (دانش‌آموز پایه نهم).

یکی دیگر از دانش‌آموزان در رابطه با پخش زنده شاد معتقد بود که؛ «پخش زنده در شاد به‌جز اعصاب خردی چیزی ندارد و من ترجیح می‌دهم که اصلاً از این قسمت نه خودم استفاده کند و نه معلم! و برای درس مطالعات اجتماعی که قرار است ما در مورد اولین سکونت‌گاه‌ها و جغرافیای ایران مطلب یاد بگیریم، لازم است تا معلم فیلم و کلیپ در این رابطه استفاده کند» (دانش‌آموز پایه هفتم).

فراوانی مهم‌ترین چالش‌های مربوط به فضای مجازی به‌صورت تفکیک‌شده در نمودار شماره ۱ در ادامه قابل مشاهده است.

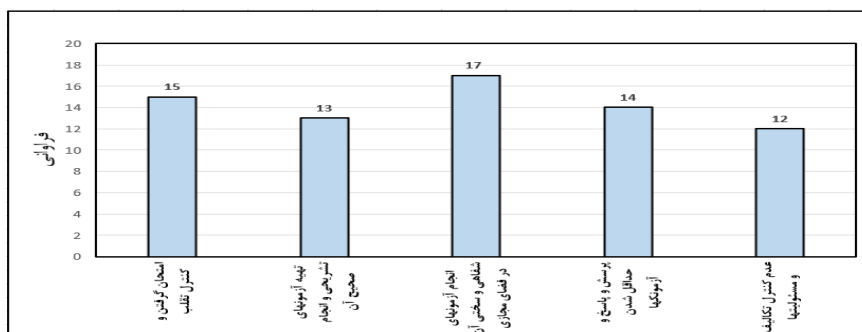
نمودار ۱- چالش‌های مربوط به تدریس از طریق شبکه‌های مجازی

ب) چالش‌های مربوط به سنجش و ارزیابی

بهبود کیفیت یادگیری و آگاهی از پیشبرد فعالیت‌ها و آموخته‌ها توسط فراگیران از اهمیت زیادی در آموزش و پرورش برخوردار است. به همین دلیل سنجش و ارزشیابی بخش مهمی از فعالیت‌های نهادهای آموزشی را تشکیل می‌دهد (Boyle et al, 2001) که در دوران کرونا و پیگیری آموزش‌ها از طریق فضای مجازی به‌عنوان یک چالش مهم برای دانش‌آموزان و معلمان مطرح گردید.

مهم‌ترین چالش‌های مربوط به سنجش و ارزیابی درس مطالعات اجتماعی در دوران آموزش مجازی در زمان فراگیری کرونا از نظر دانش‌آموزان در مواردی همچون؛ امتحان گرفتن و کنترل تقلب، تهیه آزمون‌های تشریحی و انجام درست و صحیح آن، انجام آزمون شفاهی و سختی آن از طریق فضای مجازی، پرسش و پاسخ و یا حداقل شدن آزمونک‌ها، عدم کنترل تکالیف و مسئولیت‌ها است که مانع ارزشیابی دقیق آن‌ها می‌گردد. به‌عنوان مثال دانش‌آموزی در پایه نهم بر این عقیده بود که؛ «وقتی معلم امتحان و آزمون مجازی از ما می‌گیرد، تعدادی از بچه‌ها با استفاده از کتاب و یا گاهی مواقع کمک گرفتن از دیگران مخصوصاً کسانی که در این درس اطلاعات زیادی دارند، نمره خوبی کسب می‌کنند، درحالی‌که کسانی که خوب درس می‌خوانند حقیقتاً ضایع می‌شود و این به ضرر ما هست که درس خوانده‌ایم و وقت خود را در این راه صرف کرده‌ایم».

فراوانی چالش‌های مربوط به سنجش و ارزشیابی از طریق آموزش مجازی و در دوران کرونا در نمودار شماره ۲ قابل مشاهده است.

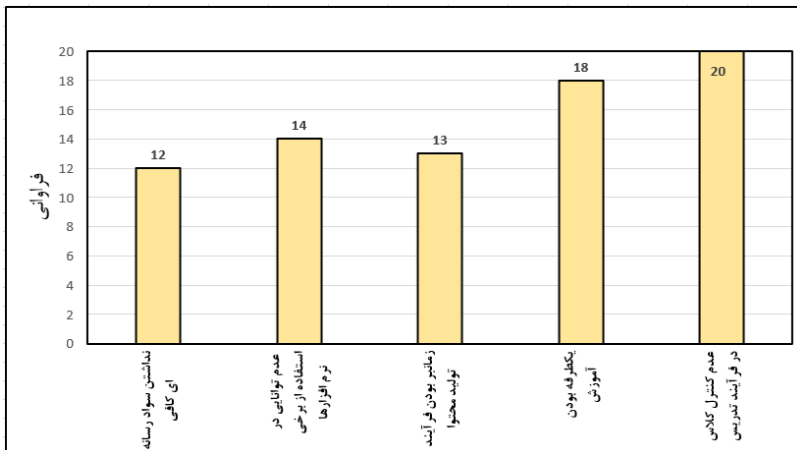

نمودار ۲- چالش‌های مربوط به سنجش و ارزیابی

پ) چالش‌های مربوط به معلمان و سواد رسانه‌ای

بسیاری از چالش‌های آموزش درس مطالعات اجتماعی از نگاه دانش‌آموزان در فضای مجازی مربوط به معلمان است. چراکه آنان برای کسب مقبولیت و ایجاد تجربه یادگیری باکیفیت در فناوری آموزش عالی، آماده نبوده و باید ذهنیت که؛ «بنا را بساز، بقیه خودشان می‌آیند» را کنار بگذارند و درعین حال راهبردهایی برای ترغیب فراگیران به مشارکت در آموزش از دور ایجاد نمایند (Bower, 2001). از جمله مهم‌ترین چالش‌های آموزش مجازی برای درس مطالعات اجتماعی که مربوط به معلمان بود اموری چون؛ نداشتن سواد رسانه‌ای کافی و عدم توانایی استفاده از برخی از نرم‌افزارها، زمان‌بر بودن فرآیند تولید محتوا، یک‌طرفه بودن آموزش و عدم کنترل دانش‌آموزان در فرآیند تدریس اشاره نمود. به‌عنوان نمونه دانش‌آموزی پایه هشتم در گفتگوی خود بیان نمود که «معلم ما هنوز نمی‌تواند خودش تولید محتوا داشته باشد و حتی وقتی فایل درسی را برای ما ارسال می‌کند، ارسال بدون نقل قول را نمی‌زند و کانالی که آن مطلب را از آن آورده است و همیشه مشخص می‌شود که آن مطلب را از کجا آورده و ما خودمان دیگر به آن مطالب دسترسی پیدا می‌کنیم و دیگر انگیزه‌ای برای حضور در ساعت مجازی کلاس او نداریم!».

فراوانی چالش‌های مربوط به معلمان و سواد رسانه‌ای از طریق آموزش مجازی و در دوران کرونا در نمودار شماره ۳ قابل مشاهده است.

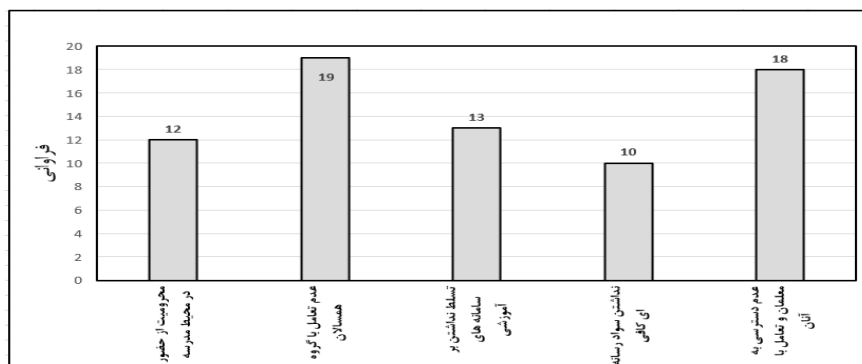

نمودار ۳- چالش‌های مربوط به معلمان و سواد رسانه‌ای

ج) چالش‌های مربوط به دانش‌آموزان

چالش‌های دیگری که در آموزش و یادگیری مطالعات اجتماعی از نگاه دانش‌آموزان در دوران کرونا مورد توجه قرار دارد، چالش‌های آموزش مجازی برای خود آنان است که امر آموزش، تحصیل و یادگیری را برای آن‌ها مشکل ساخته و اختلالی را برای یادگیری مفاهیم این درس و حتی ادامه آموزش آنان پدید آورده است. مهم‌ترین این چالش‌ها؛ محرومیت از حضور در محیط مدرسه و میان گروه همسالان و عدم تعامل با آن‌ها، تسلط نداشتن آنان بر سامانه‌های آموزشی، نداشتن سواد رسانه‌ای و آشنا نبودن با فرهنگ استفاده از فضای مجازی، عدم دسترسی به معلمان و تعامل با آنان و مخصوصاً عدم مشارکت در درس مطالعات به صورت جدی است. دانش‌آموزان با دوری از محیط مدرسه و گروه همسالان دچار ناراحتی و حتی بیماری‌های روحی و روانی شده‌اند و در مصاحبه‌ای آمده است که: «من از وقتی به مدرسه نرفتم، دچار اضافه وزن شده‌ام و بیشتر وقت خودم را یا در تخت‌خواب یا روی مبل و پیش تلویزیون می‌گذرانم و دچار مشکل اضافه وزن شده‌ام و همیشه در فضای مجازی سیر می‌کنم و خیلی وقت است که دوستانم را ندیده‌ام. درحالی‌که در درس مطالعات اجتماعی که درس چگونه زیستن در کنار دیگران است، ما به ارتباط و تبادل حضوری با دیگران نیاز داریم...» (دانش‌آموز پایه نهم).

فراوانی چالش‌های مربوط به مربوط به خود دانش‌آموزان از طریق آموزش مجازی و در دوران کرونا در نمودار شماره ۴ قابل مشاهده است.

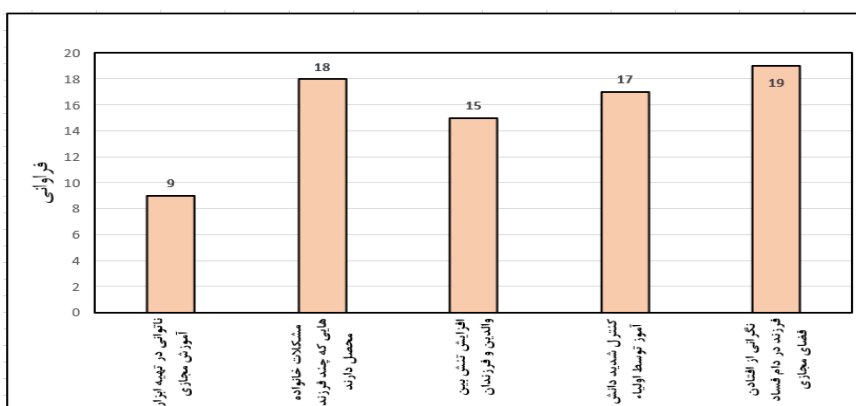
نمودار ۴- چالش‌های مربوط به دانش‌آموزان

د) چالش‌های مربوط به خانواده

خانواده‌ها نیز به‌عنوان یکی از درگیرترین گروه‌ها در برخورد با آموزش دروس به‌طور کلی و درس مطالعات به‌طور خاص و آموزش آن از طریق فضای مجازی مطرح هستند که مسائل و مشکلات آنان نیز به یادگیری درس مطالعات اجتماعی آسیب رسانده است. از جمله مهم‌ترین چالش‌های یادگیری درس مطالعات اجتماعی که مرتبط با خانواده‌ها است، در اموری همچون؛ ناتوانی در تهیه ابزار و وسایل لازم آموزش مجازی، مسائل و مشکلات خانواده‌هایی که چند فرزند در سن تحصیل در مدرسه دارند، افزایش ناراحتی‌ها و درگیری‌ها بین والدین و فرزندان، کنترل شدید و نگرانی از افتادن در دام فسادهای فضای مجازی خلاصه نمود.

نکته‌ی مهم در چالش پیرامون خانواده‌ها بی‌انگیزه شدن دانش‌آموزان و ناراحتی آن‌ها از نگرانی خانواده‌ها است که در مصاحبه‌ها به آن اشاره شد. «من وقتی می‌بینم که پدر و مادرم ناراحت هستند و مدام گوشی و سیستم را چک می‌کنند و وقتی من برای درس مطالعات اجتماعی در حال تهیه فیلم‌ها و یا کلیپ‌های مثلاً گردشگری برای درس ۱۶ مطالعات اجتماعی هفتم هستم، و آن‌ها مانع می‌شوند، انگیزه‌ام را برای پیگیری درس و یا انجام تکلیف و تحقیق از دست می‌دهم و نمی‌خواهم ادامه دهم...» (دانش‌آموز پایه هفتم).

فراوانی چالش‌های مربوط به خانواده از طریق آموزش مجازی و در دوران کرونا در نمودار شماره ۵ قابل مشاهده است.

نمودار ۵- چالش‌های مربوط به خانواده

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش بررسی و شناخت چالش‌های آموزش مطالعات اجتماعی از نگاه دانش‌آموزان در دوران کرونا بود. با بررسی و تحلیل مصاحبه‌ها مشخص گردید که چالش‌های آموزش درس مطالعات اجتماعی از نگاه دانش‌آموزان در دوران کرونا در پنج مضمون اصلی؛ چالش‌های تدریس از طریق شبکه‌ها، چالش‌های مربوط به سنجش و ارزیابی، چالش‌های مربوط به معلمان، چالش‌های فراروی خود دانش‌آموزان و چالش‌های فراروی خانواده قابل جمع‌بندی هستند.

جدول ۱- مضامین اصلی و فرعی آشکارشده از تحلیل مصاحبه‌های چالش‌های آموزش

مطالعات در دوران کرونا

ردیف	تم اصلی	تم‌های فرعی
۱	چالش‌های تدریس از طریق شبکه‌ها و آموزش مجازی	قطعی مکرر برنامه شاد، بروز رسانی‌های زیاد آن، سرعت پایین شاد و قابل‌نصب نبودن بر سیستم‌های قدیمی، مشکل محدودیت حجم در شبکه ایتا و نداشتن پخش زنده، یک‌طرفه بودن تدریس در تلویزیون، مصرف زیاد اینترنت در روبیکا، وب‌گردی‌های بی‌مورد، مشکلات اینترنتی.
۲	چالش‌های سنجش و ارزیابی	امتحان گرفتن و کنترل تقلب، تهیه آزمون‌های تشریحی و انجام درست و صحیح آن، انجام آزمون شفاهی و سختی آن از طریق فضای مجازی، پرسش و پاسخ و یا حداقل شدن آزمونک‌ها، عدم کنترل تکالیف و مسئولیت‌ها.
۳	چالش‌های فراروی معلمان درس مطالعات اجتماعی	نداشتن سواد رسانه‌ای کافی و عدم توانایی استفاده از برخی از نرم‌افزارها، زمان‌بر بودن فرآیند تولید و محتوا و یک‌طرفه بودن آموزش و عدم کنترل دانش‌آموزان در فرآیند تدریس.
۴	چالش‌های فراروی دانش‌آموزان	محرومیت از حضور در محیط مدرسه و میان گروه همسالان و عدم تعامل با آن‌ها، تسلط نداشتن آنان بر سامانه‌های آموزشی، نداشتن سواد رسانه‌ای و آشنا نبودن با فرهنگ استفاده از فضای مجازی، عدم دسترسی به معلمان و تعامل با آنان و مخصوصاً عدم مشارکت در درس مطالعات.
۵	چالش‌های پیش روی خانواده‌ها	ناتوانی در تهیه ابزار و وسایل لازم آموزش مجازی، مسائل و مشکلات خانواده‌هایی که چند فرزند در سن تحصیل در مدرسه دارند، افزایش ناراحتی‌ها و درگیری‌ها بین والدین و فرزندان، کنترل شدید و نگرانی از افتادن در دام فسادهای فضای مجازی.

در نتایج به دست آمده مشخص گردید در چالش مربوط به آموزش از طریق فضای مجازی، مشکلات اینترنت و اتصال به شبکه‌های آموزشی بیشترین فراوانی را داشته است و از کل پاسخگویان (۲۰ نفر)، ۱۸ نفر به آن اشاره داشته‌اند. به روزرسانی‌های شاد و وب‌گردی‌های بی‌مورد توسط دانش‌آموزان با ۱۰ فراوانی کمترین میزان را در این مضمون به خود اختصاص داده‌اند. در تبیین این یافته می‌توان چنین بیان داشت که تعداد زیاد کاربران شاد و مشکلات اتصال همزمان همه دانش‌آموزان به این شبکه، باعث نارسایی‌هایی در این آن گردیده است و همچنین نیازهای جدید که باعث به‌روزرسانی آن می‌گردید، عاملی است تا به‌عنوان یک چالش مهم در آموزش برای دانش‌آموزان عنوان گردد. همچنین جذابیت فضای مجازی و دسترسی دانش‌آموزان به اینترنت باعث وب‌گردی زیاد دانش‌آموزان گردیده است که به‌عنوان چالشی مهم در آموزش مطالعات اجتماعی به صورت خاص و آموزش به صورت عام مدنظر قرار گرفته است. این یافته با نتایج مطالعه عباسی و همکاران (۱۳۹۹) نیز همسو است که اعتیاد به اینترنت و وابستگی زیاد به فضای مجازی از چالش‌های مهم دانش‌آموزان در آموزش و یادگیری در دوران کرونا است.

در ادامه در چالش‌های مربوط به سنجش و ارزشیابی انجام آزمون‌های شفاهی و سختی انجام آن‌ها در فضای مجازی با ۱۷ فراوانی بیش از سایر موارد توسط دانش‌آموزان ابراز گردیده است. عدم کنترل تکالیف و مسئولیت‌های دانش‌آموزان نیز با ۱۲ فراوانی کمترین میزان را داشته است. در تبیین این یافته می‌توان گفت که انجام آزمون شفاهی نیاز به حضور دارد و در فضای مجازی حتی با شیوه‌هایی چون ارتباط تصویری نتیجه مطلوب حاصل نمی‌گردد و ناتوانی معلمان در کنترل تکالیف و انجام صحیح مسئولیت‌های دانش‌آموزان به دلیل عدم دسترسی معلم به دانش‌آموزان و برعکس، باعث پیدایی این چالش است. این یافته با نتایج تحقیق حاجی و همکاران (۱۴۰۰) و رضایی (۱۳۹۹) نیز همسو است و آنان نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که سنجش و ارزیابی دانش‌آموزان از مهم‌ترین چالش‌های آموزش مجازی در دوران کرونا بوده است.

در ادامه بررسی چالش‌های مربوط به آموزش مطالعات در دوران کرونا، چالش مربوط به معلمان و سواد رسانه‌ای شناسایی گردید و عدم کنترل کلاس در فرآیند تدریس

توسط معلم مورد توافق همه پاسخگویان بود و در این مضمون بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است. نداشتن سواد رسانه‌ای کافی معلمان برای آموزش مجازی توسط ۱۲ نفر از آنان بیان گردید. در تبیین این یافته می‌توان گفت که دور بودن دانش‌آموز از مدرسه و معلم و نبود نظارت مستقیم بر اعمال و رفتار آنان باعث می‌شود تا کنترل شاگردان و کلاس درس در فضای مجازی چندان تحقق پیدا نکند. نتایج پژوهش عباسی و همکاران (۱۳۹۹) نیز مؤید عدم کنترل معلم بر کلاس و فرآیند تدریس در آموزش مجازی است. از طرفی تغییر آموزش از حضوری و تعاملی به آموزش مجازی و یک‌طرفه باعث تغییر سبک معلمان و آموزش آنان می‌گردد که به باور ترنر^۱ نقش معلمان به‌طور چشم‌گیری در فرآیند آموزش مجازی تغییر می‌کند و متفاوت خواهد شد. از جمله اینکه آن‌ها باید طراحی و تولید محتوا و درس‌افزار و رهبری فرآیند آموزش را نیز بدانند (Turner, 2003).

چالش مهم دیگر مربوط به خود دانش‌آموزان بود که بیشترین آن مربوط به عدم تعامل و دیدار با همسالان با فراوانی ۱۹ نفر و کمترین میزان آن نداشتن سواد رسانه‌ای کافی در میان دانش‌آموزان (۱۰ نفر) ابراز گردید. همچنین عدم دسترسی به معلمان و تعامل با آنان مورد توافق ۱۸ نفر از پاسخگویان بود که به آن اشاره داشته‌اند. در تبیین این یافته می‌توان بیان داشت که نوجوانان بسیار به گروه همسالان و دوستان علاقه و وابستگی دارند و دور بودن آنان از محیط مدرسه، کلاس و دوستان و نداشتن تعامل همه‌جانبه با آنان به‌عنوان یک چالش مهم در آموزش‌های مجازی است و این عدم ارتباط حضوری میان معلم و دانش‌آموز به باور گیدنز (۱۳۹۰: ۱۰۶) می‌تواند باعث ترک تحصیل دانش‌آموز گردد. این یافته با نتایج پژوهش ابوالمعالی حسینی (۱۳۹۹) هم‌راستا است و دور بودن دانش‌آموزان از همسالان به‌عنوان چالشی از چالش‌های آموزش مجازی است. همچنین تعامل اصل مهمی در یادگیری مطالعات اجتماعی است که با آموزش مجازی این امر به‌شدت کاهش پیدا نموده و نتایج تحقیق فیشر و شاجر^۲ (۲۰۰۴) نیز مؤید این مطلب است که مشارکت و تعامل با همسالان امر مهمی در یادگیری است. دور بودن از مدرسه در آموزش مجازی و نداشتن ارتباط مناسب با

۱- Turner

۲- Fischer & Shachar

گروه همسالان علاوه بر اینکه چالش مهم در یادگیری درس مطالعات است، مانع از رشد و کسب اهداف درس مطالعات است و نتایج تحقیقات مختلف مؤید این مطلب است (Rubin et al, 2011, Collins & Laursen, 2004). چراکه روابط با همسالان، همراه خانواده و مدرسه، مهم‌ترین زمینه برای رشد ویژگی‌های فردی و دانش اجتماعی، مهارت‌های لازم برای نقش‌ها و وظایف بزرگسال بوده (شهرآرای، ۱۳۸۴: ۲۹۱) و کلاس مطالعات اجتماعی بهترین مکان یادگیری این امور تلقی می‌گردد. نتایج تحقیق سیف (۱۳۹۵) مؤید این مطلب است که یادگیرندگان در درس مطالعات باید فعال و پویا باشند و در درس‌ها، مفاهیم و مباحث شرکت کرده و به بحث، گفتگو و تبادل نظر پردازند.

چالش آخر در این پژوهش در ارتباط با آموزش مطالعات اجتماعی در دوران کرونا و از طریق آموزش مجازی مربوط به خانواده بود که ۹ نفر از پاسخگویان به ناتوانی خانواده در تهیه ابزار آموزش مجازی به‌عنوان مضمونی که کمترین میزان را دارد، اشاره نموده و نگرانی خانواده‌ها از افتادن دانش‌آموزان در دام مسائل و مشکلات فضای مجازی بیشترین فراوانی را به مقدار ۱۹ نفر به خود اختصاص داده است. همچنین ۱۸ نفر از پاسخگویان در مشکلات خانواده برای تهیه فضا و ابزار مناسب برای خانواده‌های چند فرزند را از مهم‌ترین چالش‌های آموزش مطالعات در دوران کرونا دانسته‌اند و در این رابطه نتایج پژوهش کشاورز و همکاران (۱۳۹۹) بی‌حوصلگی والدین و هزینه‌های تهیه ابزار لازم برای آموزش مجازی از چالش‌های مهم یادگیری در دوران کرونا بوده است.

درنهایت ذکر این نکته لازم است که پژوهش حاضر فقط در بین دانش‌آموزان شهر نجف‌آباد و در رابطه با درس مطالعات اجتماعی انجام شد و ممکن است چالش‌های نامبرده و نتایج برای سایر دروس قابل استدلال نباشد. با این وجود پیشنهاد می‌شود تا مطالعات و تحقیقات در این زمینه در گروه‌های مورد مطالعه بزرگ‌تر و با سایر روش‌های تحقیق نیز انجام گیرد و به آموزش صحیح و مناسب مطالعات اجتماعی در دوره متوسطه اول (دوره آموزش عمومی) اهمیت بیشتری داده شود.

منابع

- ابوالمعالی حسینی، خدیجه (۱۳۹۹). پیامدهای روانشناختی و آموزشی بیماری کرونا در دانش‌آموزان و راهکارهای مقابله با آن‌ها. فصلنامه روانشناسی تربیتی، سال ۱۵، ش ۵۶، ص ۱۶۶-۱۵۳.
- بست، جان (۱۳۷۴)، روش‌های پژوهش در علوم تربیتی، ترجمه حسن پاشاشریفی و نرگس طالقانی، تهران: انتشارات رشد.
- تقی زاده، سعیده؛ حاجی، جمال؛ محمدی مهر، مژگان (۱۳۹۹). مطالعه تطبیقی چالش‌ها و فرصت‌های آموزش عالی در دوران پاندمی کرونا در ایران و جهان، فصلنامه پرستاری و پزشکی در رزم، سال هشتم، صص ۶۰-۴۹.
- حاجی، جمال؛ محمدی مهر، مژگان؛ محمدآذر، حدیقه (۱۴۰۰). بازنمایی مشکلات آموزش در فضای مجازی با استفاده از برنامه شاد در دوره پاندمی کرونا: یک مطالعه پدیدارشناسی، نشریه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، سال ۱۱، شماره ۳، پیاپی ۴۳، ص ۱۷۴-۱۵۳.
- حسینی، سید علی‌اکبر (۱۳۷۳). مباحثی چند پیرامون مبانی تعلیم و تربیت اسلامی، جلد پنجم، تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- رضایی، علی محمد (۱۳۹۹). ارزشیابی از آموخته‌های دانشجویان در دوران کرونا: چالش‌ها و راهکارها، فصلنامه روانشناسی تربیتی، دوره ۱۶، شماره ۵۵، صص ۲۱۴-۱۷۹.
- سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۵). روانشناسی پرورشی نوین، ویرایش هفتم، چاپ یازدهم، تهران: انتشارات دوران.
- شهرآرای، مهرناز (۱۳۸۴). روان‌شناسی رشد نوجوان دیدگاهی تحولی، تهران: نشر علم.
- عباسی، فهیمه؛ حجازی، الهه؛ حکیم‌زاده، رضوان (۱۳۹۹). تجربه زیسته معلمان دوره ابتدایی از فرصت‌ها و چالش‌های تدریس در شبکه آموزشی دانش‌آموزان (شاد): یک مطالعه پدیدارشناسی، فصلنامه علمی تدریس پژوهی، سال ۸، شماره سوم، ص ۱-۲۴.

- علیپور، احمد؛ قدمی، ابوالفضل، علیپور، زهرا و عبدالله زاده، حسن (۱۳۹۸)، *اعتباریابی مقدماتی اضطراب بیماری کرونا (CDAS) در نمونه ایرانی*، نشریه سلامت اجتماعی ۸ (۳۲)، ص ۱۷۵-۱۶۳.
- فرخ مهر، حسین (۱۳۸۸). *مهارت‌های اثربخش*، چاپ اول، تهران: انتشارات عابد.
- فزونی شره جینی، رضا؛ پیری، موسی؛ اسدیان، سیروس (۱۳۹۵). *چالش‌های برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در تربیت شهروندی - اجتماعی بر اساس مدل تایلر*. نشریه نظر عمل در برنامه درسی، دوره ۴، شماره ۷، صص ۸۰-۵۵.
- فلاحیان، ناهید؛ آرام، محمداقرا؛ نادری، مریم؛ احمدی، آمنه (۱۳۹۱). *روش آموزش مطالعات اجتماعی*، چاپ دوم، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- فلاحیان، ناهید؛ پرتوی مقدم، عباس (۱۳۹۲). *راهنمای معلم مطالعات اجتماعی؛ راهنمای تدریس (دوره اول متوسطه)*، تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی.
- فلاحیان، ناهید؛ ملک عباسی، منصور؛ متولی، ملک شریف (۱۳۸۷). *راهنمای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره آموزش عمومی*. تهران: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی.
- قراری، محمد؛ محمدی، رضا؛ قربانی، محمود (۱۳۹۹). *بررسی آسیب‌ها و چالش‌های شیوع بیماری کرونا بر آموزش، مجله تخصصی اپیدمیولوژی ایران*، دوره ۱۶، شماره ۵، صص ۳۷-۲۹.
- کریمی منش، شمس‌الدین؛ آکار، حمید؛ میرزایی، جمشید (۱۳۹۴). *آموزش مطالعات اجتماعی: ویژه دانشجویان رشته علوم تربیتی (گرایش آموزش ابتدایی)*، چاپ اول، تهران: پالیز سخن.
- کیوانفر، محمدرضا (۱۳۸۲). *بررسی میزان تأثیر روش‌های فعال تدریس در موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان پایه چهارم ابتدایی در درس علوم تجربی*، اصفهان: شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان اصفهان.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۰). *جامعه‌شناسی*، ترجمه: منوچهر صبوری، چاپ ۲۶، تهران: نشر نی.

- محمدپور، احمد و رضایی، مهدی (۱۳۸۷). درک معنایی پیامدهای ورود نوسازی به منطقه‌ی اورامان کردستان ایران به شیوه پژوهش زمینه‌ای، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره نهم، شماره ۱ و ۲، صص: ۳-۳۳.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۰). روش تحقیق کیفی، ضد روش ۲، مراحل و رویه‌های علمی در روش‌شناسی کیفی، جلد دوم، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- محمدی، مهدی و همکاران (۱۳۹۹). واکاوی تجارب والدین دانش‌آموزان دوره اول ابتدایی از چالش‌های آموزش مجازی با شبکه‌های اجتماعی در زمان شیوع ویروس کرونا، نشریه پژوهش‌های تربیتی، شماره ۴۰، صص ۱۰۱-۷۴.
- میرزایی، جمشید (۱۳۹۸). راهبردهای تدریس مؤثر در آموزش مطالعات اجتماعی، فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی، دوره اول، شماره ۲، صص ۳۰-۳.
- Bower BL.(2001) .*Distance Education: Facing the Faculty Challenge. Online Journal of Distance Learning Administration [Internet]. Summer 2001 [Cited 2013 May 25];IV(II). Available from: <http://www.westga.edu/~distance/ojdla/summer42/bower42.html>.*
- Boyle P. Pettigrove M. & Atkinson C. (2001). *Australian national university student evaluation of teaching ANUSET: a guide for academic staff*. 3rd ed. Canberra: Australian National University
- Collins, W. A. & Laursen, B. (2004) "Changing Relationships, Changing Youth: Interpersonal Contexts of Adolescent Development". *The Journal of Early Adolescence*, 24(1): 55-62.
- Dumas. A, Hanchans. S (2010). *How does job-traning increase firm performance? The case of morocco*. *International journal of manpower*. 31 (5):585-602.
- Gagne, J. C. de, & Walters, K. (2009). *Online Teaching Experience: A Qualitative Metasynthesis (QMS)*. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, 5(4), 577–590.
- Glaser, B. & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory*, Aldine Publishing Company. Chicago.
- Mian A, Khan SH.(2020), *Medical education during pandemics: a UK perspective*. *BMC Medicine*. 2020; 18(1): 100.
- Raccanello, D. Brondino, M. Moè, A. Stupnisky, R.& Lichtenfeld, S. (2019). *Enjoyment, boredom, anxiety in elementary schools in two*

- domains: Relations with achievement*. The Journal of Experimental Education, 87 (3): 449-469.
- Rubin, Kenneth H. Oh, Wonjung, Menzer, M. & Ellison, K. (2011) "*Dyadic Relationships from A Cross-Cultural Perspective: Parent-Child Relationships and Friendship*". Socio emotional Development in Cultural Context, 208-237.
 - Sajed AN, Amgain K. (2020), *Corona Virus Disease(COVID-19) Outbreak and the Strategy for Prevention*. Europasian Journal of Medical Sciences. 2020; 2(1): 1-4.3.
 - Strauss, A. & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*, 2nd Edition, Sage. Thousand Oaks, and CA.
 - Turner Ph (2003). *Administrative Leadership*. *Encyclopedia of Distributed Learning* [Internet]. 2003 [Cited 2009 Nov 9]. Available from: http://www.sageereference.com/distributedlearning/Article_n6.html
 - Viner RM, Russell SJ, Croker H, Packer J, Ward J, Stansfield C, et al. (2020), *School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review*. The Lancet Child & Adolescent Health. 2020; 4(5): 397-404.
 - McCoy K (2017), *Strategies for Teaching Social Studies*. Focus on Exceptional Children 38(3) DOI: 10.17161/foec.v38i3.6817
 - Yang, C. (2020). *Exploring the Possibilities of Online Learning Experiences*. Unpublished doctoral dissertation, Teachers College: Columbia University.